
ЧУДНО ДА ЧУДНИЈЕ НЕ МОЖЕ БИТИ – КОНТЕКСТ ОПШТИХ ИЗБОРА У СРБИЈИ 2022. ГОДИНЕ

УДК 324(497.11)“2022“

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal42022.1>

Прегледни рад

Душан Спасојевић*

Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Сажетак

У овом тексту анализирам политички контекст избора који су одржани 3. априла 2022. године у Србији. Насупрот уобичајених изборних циклуса, ови избори се одржавају након пет великих процеса који у значајној мери обликују изборну кампању: (1) бојкот парламентарних избора 2020. и излазак опозиције из представничких институција, те преговори о изборним условима уз међународно посредовање; (2) двогодишњу епидемију Ковид19 и њене политичке последице, (3) талас еколошких протеста крајем 2021. године, (4) референдум у вези са променом Устава Републике Србије у јануару 2022. и (5) избијање рата у Украјини у марту 2022. Бојкот избора и преговори око изборних услова су ојачали успостављену основну линију поделе на странке власти и странке опозиције са мањим акцентом на идеолошке разлике. Иако су велике теме попут Ковид-19 или рата у Украјини увеле нове теме на политичку агенду, обе нове теме су толико специфичне да се странке нису јасније

* Имејл-адреса аутора: dusan.spasojevic@fpm.bg.ac.rs

диференцирале у односу на њих. Референдумска кампања која је представљала својеврстан увод у изборни циклус обележена је релативно пасивним учешћем највећих странака и коалиција, о чему сведочи и ниска излазност. Сви ови процеси додатно су замаглили линије подела, али и „испразнили“ политичко поље и скоро га потпуно редуковали на однос према владајућој странци, те председнику државе и СНС.

Кључне речи: Србија, избори, партијски систем, 2022

Избори 2022. године представљају један од најчуднијих изборних процеса у историји вишепартизма у Србији, нарочито када се процес посматра из контекстуалне перспективе. Овим изборима претходиле су две-три потпуно некарактеристичне године, како из опште перспективе, тако и гледано из уско-политичког ракурса. У овом тексту анализирамо пет најважнијих процеса који су у великој мери обликовали изборни контекст – (1) бојкот избора 2020. године, укључујући и ранији бојкот представничких институција, те преговоре о изборним условима који су уследили након бојкота; (2) двогодишњу епидемију Ковид19, (3) еколошке протесте, (4) промене устава, укључујући и референдум одржан у јануару 2022. године и (5) рат у Украјини који је избио непосредно пред одржавање избора 2022.

Ови процеси, иако по својој природи веома различити, су на специфичан начин обликовали изборни контекст и на тај начин отежали тумачење изборне кампање и изборних резултата у ширем смислу. Наиме, како сматра Олсон, партијски системи се развијају и консолидују кроз низ изборних циклуса који омогућавају бирачима и политичарима да уче и да се прилагођавају (Olson 1998, 432), што се најчешће увиђа кроз различите тактичке одлуке које пре и након избора доносе партије (Sitter 2002). Другим речима, актери пред изборе доносе одређене одлуке (најважније се тичу коалиција, избора кандидата и тема које промовишу током изборне кампање), затим их ревидирају након бројања гласова и разматрања изборних последица. На исти начин можемо посматрати и динамику бирачког тела које током изборне кампање бира своје фаворите, затим посматра њихово понашање приликом формирања власти и тиме ствара основу за будући изборну одлуку.

Избори 2022. године се одржавају након бојкотованих избора из 2020. године и након одсуства опозиционих странака из представничких институција још од септембра 2019. То значи да један значајан део друштва није био представљен последње три године. Такође, политичка (партијска) сцена Србије је од избора 2016. година изузетно асиметрична – с једне стране стоји СНС као доминантна партија са својим стабилним партнерима – социјалистима и странкама националних мањина. Поред стабилности коалиције, овај блок карактерише стабилност ресурса, лидерства и идеолошких позиција. Другим речима, реч је о високо институционализованом делу партијског система. Насупрот овом блоку стоји исцепкано, волатилно и нестабилно опозиционо поље, издељено дубоким идеолошким и привременим тактичким расцепима. Ово поље се идеолошки протеже од странака крајње и популистичке деснице, преко десног и грађанског центра, до странака нове и зелене левице. Идеолошка линија је укрштена са тактичком па се странке разликују и по степену противљења владајућој коалицији и спремности да сарађују са напредњацима, али и да учествују у раду институција, изборима, итд. (Spasojević 2020).

Будући да је опозициони део партијског система атомизован и неконсолидован још од избора 2014. године, ови избори су били прилика да се донекле консолидује ово бирачко тело и актери који их представљају. Имајући у виду да је резултат избора на свим нивоима био прилично изванредан те да смо, са одређеним малим одступањима, могли да очекујемо да странке власти остану на својим позицијама, чини се да је ова могућност да се делимично консолидује опозициона сцена била највећа непознаница ових избора, па је самим тим и део пажње јавности био усмерен на то питање.

Дакле, у овом тексту разматрамо најважније процесе који су водили ка изборима и у највећој мери одредили њихов политички контекст. Нагласак је на томе како су се странке позиционирале у односу на (н)ова питања, те да ли је дошло до прекомпозиције или успостављања нових линија политичких подела.

БОЈКОТ ИЗБОРА 2020. ГОДИНЕ И ПРЕГОВОРИ О ИЗБОРНИМ УСЛОВИМА

Опадање демократских стандарда у Србији је постало све очигледније од председничких избора 2017. године, па Србија бива класификована као хибридни режим (Freedom House 2020), док је Левицки и Веј дефинишу као компетитивни ауторитаризам –

поредак у коме се на власт долази изборима, али изборни услови за све учеснике нису равноправни (Levitsky and Way 2020). Ова два аутора су на исти начин дефинисали и Србију под влашћу Слободана Милошевића, али наводе да постоје важне разлике између савремених и класичних компетитивних ауторитаризама – савремени режими не угрожавају грађанске слободе хапшењем новинара или активиста, не затварају медије, нити чине масовну изборну крађу током гласања (Levitsky and Way 2020), већ се ослањају на много флексибилније методе, прилагођеније новим околностима, као што су субвенционисање про-владиних медија (Bieber 2018) или постављање послушних кадрова на чело регулаторних или контролних институција (Spasojević 2021).

Након споменутих председничких избора 2017. године су избили краткотрајни и релативно неартикулисани „Протести против диктатуре“, да би на јесен 2018. био покренут нови талас протеста након напада на Борислава Стефановића. И ови протести су након почетног успона утихнули без озбиљнијег изазова за владајућу коалицију. Једна од исхода протеста „1 од 5 милиона“ је и израда тзв. 42 препоруке од стране експертског тима који су чинили универзитетски професори и истраживачи. У суштини, препоруке су имале за циљ да успоставе равноправније изборне услове и то минимално 6-9 месеци пре саме кампање. Опозиционе странке су током протеста потписале „Споразум са народом“ који је предвиђао да ће се опозиција заједнички борити за слободне медије и поштене изборе, али да неће излазити на изборе уколико не буду остварени фер и поштени услови.

Бојкот се као метод политичке борбе већ користио у институцијама. Након што је простор за опозицију био све суженији у парламенту изабраном након избора 2016. године, највећи део опозиционих посланика је напустио ову институцију. Владајућа већина је усвојила нове механизме опструкције кроз спајање великог броја закона у обједињену расправу и кроз подношење великог броја идентичних амандмана, по правилу везаних за прве чланове закона (Теравас 2021).

Имајући све ово у виду, покренути су преговори између власти и опозиције – прво под покровитељством цивилног друштва на Факултету политичких наука (лето 2019. године), да би се касније преговори пренели у институције уз учешће посредника међународне заједнице. Ипак, преговори нису дали резултате, па је већ у септембру 2019. године опозициони Савез за Србију донео одлуку да не излази на предстојеће парламентарне изборе (у том

тренутку је било јасно да се изборни услови не могу поправити бар шест месеци пре почетка кампање).

Одлука о бојкоту је довела до одређених подела унутар опозиције, али је највећи део странака остао при одлуци. Једини изузетак је Покрет слободних грађана који је одлуку да ипак изађе на изборе у јуну 2022. године правдао промењеним околностима и све већом ауторитарношћу режима у контексту пандемије Ковид19, али странка није успела да прескочи цензус. На најаву бојкота је реаговала и власт давањем *ad hoc* уступака – изабрано је неколико нових чланова РЕМ, али је дошло и до смањења изборног прага на 3% што је било изненађење и за актере и за стручну јавност. Висина изборног прага није била тема преговора, нити је стручна јавност предлагала овакве измене изборног система (Јовановић 2020, 90). Циљ смањења цензуса је био да се умањи ефекат бојкота и да се охрабре мање странке, којима је 5% било недостижно, да ипак изађу на изборе.

Изборни процес је произвео Народну скупштину са свега неколико посланика опозиције; излазност је била најнижа у историји парламентарних избора, а нарочито је била ниска у Београду и другим већим градовима. Заговорници бојкота су били задовољни, а посматрачка мисија ЦРТЕ је тврдила да су процес обележиле бројне нерегуларности. Ипак, како легалитет скупштине не зависи од излазности, није било формалних последица. Са друге стране, због оспоравања легитимитета парламента најављени су нови преговори о изборним условима, а председник Вучић је „орочио“ мандат скупштине на две године, односно до 2022, најављујући ванредне парламентарне изборе заједно са предстојећим председничким и београдским изборима. Иако је најава у делу јавности схваћена као победа бојкота због мањег легитимитета парламента, може се тврдити и да је СНС заправо добио две године власти без опозиције у институцијама, а да их мањак легитимитета није спречио да уђу у процес промене Устава, нити да наредне организују изборе под сличним условима.

Преговори о изборним условима покренути су средином 2021. године уз учешће представника Европске уније. Међутим, део десничарских и евро-скептичних странака је одбио да учествује у преговорима које воде странци, па је покренут и други ток преговора под покровитељством Ивице Дачића као председника скупштине. Када су европски представници изашли са предлозима за реформу, били су дочекани критикама опозиционих странака након чега је дошло до одређених додатних уступака од стране власти. Најважнији

уступак из овог дела преговора се тицао формирања надзорног тела које би требало да прати рад медија током изборне кампање. Међутим, највећи део опозиционих странака није учествовао у овим преговорима до краја и оценио их је као неуспешне. Са друге стране, „скупштински“ дијалог је довео до низа измена које олакшавају рад опозицији, али без посебног утицаја на медијску заступљеност, што је био основни захтев опозиције. Између осталог, овим споразумом су предвиђене следеће измене: минимални број прикупљених потписника за изборне листе националних мањина умањен на 5.000, повећана су средства за изборну кампању уз олакшавање приступа новцу и равномернију расподелу, а забрањена је и функционерска кампања десет дана пре одржавања избора. Власт није услишила предлоге да се раздвоје избори, па су сви заказани у термину који је могао да их обједини – 3. априла.

Без обзира на исход ова два преговарачка процеса, опозиција је одлучила да изађе на изборе. Оваква одлука је била очекивана јер су београдски избори перципирани као најважнији за опозицију, па је било логично да се на њима учествује. Иако је 2020. одлука о бојкоту брањена са великом страшћу, пред изборе 2022. није било веће дебате, нити су странке Савеза за Србију морале да објашњавају због чега се излази на изборе под истим или сличним условима као и 2020. године. Такође, део странака и актера који су изашли на изборе су „примљени“ назад у предизборну коалицију (пре свега ПСГ), док је питање бојкота остало једна у низу спорних тачака између странака некадашњег Савеза за Србију са једне стране и СДС и НОВЕ, са друге стране.

Иако је одлука о бојкоту донекле хомогенизовала странке опозиције и омогућила да сарађују неко време без трзавица, распуштање Савеза за Србију и удаљавање Двери од осталих странака савеза, те вођење преговора на два колосека су ојачали линије подела које су постојале и пре избора 2020. године (Spasojević 2020). Једина разлика је што се ССП профилисао као водећа странка и тачка окупљања опозиције, те што је процес превирања у ДС приведен крају. Гледано из перспективе странака власти, бојкот није представљао значајан ударац, између осталог и због тога што је био спроведен у веома пасивној форми, те због изостанка притиска од стране међународне заједнице да се опозицији дају значајнији уступци. Важан фактор који је умањио потенцијал бојкота је у епидемија Ковид-19.

ЕПИДЕМИЈА КОВИД-19 И ЊЕНЕ ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Први случај короне је у Србији званично регистрован у марту 2020. године, а убрзо су уведене рестриктивне мере у покушају да се спречи ширење вируса и да здравствени сектор добије време за припрему. Уведено је и ванредно стање, због чега су одложени редовни парламентарни избори планирани за 26. април 2020. године. Избори су одржани 21. јуна 2020. године, у паузи између два таласа короне.

Питање политичких последица епидемије је било значајно и за изборе 2020. године, али се није добио јасан одговор јер опозиција није изашла на изборе, па није била у прилици да наплати евентуално незадовољство грађана. Ипак, у већини других европских држава грађани нису кажњавали владајуће коалиције јер је постојала перцепција да су мере неопходне и да се суочавамо са неочекиваним и потпуно новим проблемима. Имајући у виду резултате које је постигла владајућа коалиција не би се могао очекивати много другачији резултат напредњака и социјалиста и у ситуацији да није било бојкота.

У локалном политичком контексту се епидемија користила да ојача већ постојеће позиције. Током самог ванредног стања су изношене критике да власт користи епидемију за самопромоцију и као увод у изборну кампању; ово се посебно односило на акције попут ношења респиратора у Нови Пазар од стране председника Вучића када је непотребно направљен догађај и окупљање којима су се кршиле важеће мере. Епидемија је коришћена и да се ојача притисак на независне медије и институције (Petrović 2020). На сличној линији критика се може разумети и протест Буком против диктатуре који је започет крајем априла позивом иницијативе Не даavimo Београд да након петоминутног аплауза подршке медицинским радницима грађани стварањем буке изразе своје незадовољство „стањем демократије и злоупотребом пандемије од стране власти“. Протести са балкона су трајали до краја ванредног стања и одржавали су се у већим градовима широм Србије, ослањајући се на протестну традицију из деведесетих и прегласавање другог дневника РТС током протеста поводом изборне крађе на локалним изборима 1996. године (Lončar i Spasojević 2022). Протести су били важни као симболички гест и изражавање незадовољства, јер у постојећој ситуацији свакако није било логично очекивати нови протестни талас.

Ипак, озбиљнији изазови су дошли након избора одржаних 21. јуна 2020. Како је у јулу опет почео да расте број заражених, власт је морала да разматра поновно увођење мера, те је Вучић у једном телевизијском обраћању најавио враћање полицијског часа за предстојећи викенд што је изазвало релативно спонтано окупљање грађана испред Народне скупштине. На сличан начин су неколико недеља раније реаговали и студенти београдског универзитета након најаве да ће бити исељени из домова како би служили као привремене ковид болнице, али је влада реаговала након протеста и исте вечери одустала од тих мера. У случају најављеног полицијског часа дошло је до већег окупљања 7. јула које је ескалирало сукобом демонстраната са полицијом и уласком у зграду парламента. Како је међу демонстрантима био уочљив (дотодашњи) посланик Двери Срђан Ного, првобитна медијска извештавања говорила су о протестима крајње деснице која се ионако доста снажно противила било каквим мерама. Полиција је реаговала и избацила демонстранте испред скупштинског здања, а мањи сукоби су трајали сатима у околним улицама. Сутрадан се испред скупштине окупило много више грађана, али је, као и прво вече, изостала јасна политичка артикулација протеста – неки опозициони лидери су нападнути у маси, а протест није имао јасно формулисане захтеве. Као и прве вечери, дошло је до напада на полицију која је чувала скупштину, али је реакција овога пута била много снажнија – полиција је растерала демонстранте великом количином сузавца, а сукоби су се наставили током целе вечери. Ово су биле прве масовне демонстрације од доласка на власт СНС на којима је полиција реаговала и насилно растеривала грађане. Током интервенције полиције су забележене бројни примери прекомерне употребе насиља, а полиција је чак ангажовала и коњичку бригаду. Трећег дана протеста је дошло до промене тактике – наиме, како је један део протестаната тврдио да неред изазивају навијачке групе убачене од стране власти, покренута је акција „седи доле“ са идејом да се нагласи ненасилна црта протеста и да се раздвоје мирни демонстранти од насилних. Протести су прошли релативно мирно, али је одсуство јасног плана и захтева, као и вођства протеста водило ка расипању енергије и постепеном одумирању протеста током наредних дана.

Иако краткотрајни, протести су на доста јасан начин показали сложеност политичких питања у вези са пандемијом. Могло би се рећи да су се на једном месту окупили и они који су се противили било каквим ковид мерама (у име тих демонстраната су говориле странке крајње деснице попут Доста је било и сл.), док је други

део протестаната сматрао да није оправдано поновно увођење тако строгих мера, те да власт треба да сноси одговорност за попуштање мера током изборне кампање (као посебно негативни примери су истицане фудбалске утакмице са публиком, што је у том тренутку био јединствен случај у Европи), али и за малверзације око података о броју преминулих од Ковида-19 (Vuković 2021). Захтеви овог другог дела опозиције изражени су кроз четири тачке Савеза са Србију – и додатно подцртавају сложеност положаја овог дела партијског система – тражећи нови кризни штаб странке Савеза за Србију се залажу за одређене мере, али не онако строге као током ванредног стања. Ова позиција се може гледати из друге визуре – свесна да постоји одређено незадовољство, опозиција покушава да га искористи; ипак, налази се између грађана који желе строже мере (у страху од короне), што није популарно тражити, и оних који би да се укину све мере.

Слична ситуација се може видети и при анализи позиције странака владајуће коалиције. Власт користи пандемију да ојача своју дотадашњу политику. Увођење строгих мера на почетку пандемије се може поредити са мерама штедње са самог почетка напредњачке власти када је влада смањила пензије и ограничила плате у јавном сектору (2012. година), али је каснијим мерама успела да избегне незадовољство овог великог бирачког тела. На исти начин се власт у каснијим фазама епидемије понаша доста прагматично покушавајући да задовољи што више страна – с једне стране, веома брзо је обезбеђено довољно вакцина за све заинтересоване (па чак и за грађане других земаља региона у једној фази вакцинације), док се, с друге стране, није инсистирало на строгом спровођењу мера. Тако се, на пример, обавезно ношење маски спроводило у шопинг молловима, али не увек и у градском превозу или продавницама. Може се тврдити да је влада свим групама испуњавала неке од жеља, водећи рачуна о томе да би цена ригидног спровођења мера била превисока, а да је питање да ли би се оне могле спровести, осим ако није реч о мерама које спроводе органи присиле (попут полицијског часа). Другим речима, владајућа коалиција је и у анти-ковид мерама задржала своју свеобухватну политику.

На исти начин се могу тумачити и економске мере које су спровођене као реакција на епидемију. Рестриктивне мере су попуштане тако да не угрожавају летње одморе и путовања, долазак гастарбајтера (након лета 2020), па и организовање спортских догађаја који су отказивани у другим државама због строжих прописа. Поред неколико мера фокусираних на привреду и привреднике,

влада се одлучила на тзв. *helicopter money*, тј. на неселективно дељење помоћи свим заинтересованим грађанима. Будући да се за прву своту од 100 евра пријавило више од шест милиона грађана, делује да је влада успела да заинтересује грађане за своје мере. У каснијим фазама су неколико пута таргетирани пензионери, док су млади добили своју помоћ непосредно пред изборе 2022. године. Овакве мере су биле критиковане од дела стручне јавности, али то свакако није утицало ни на промену мера, нити на смањење популарности странака власти. У глобалном кризном оквиру, стиче се утисак да би свако „провлачење“ кроз пандемију без озбиљних последица било третирано као успех од стране бирача.

ЕКОЛОШКИ ПРОТЕСТИ

Еколошке теме су већ неко време присутне на ободу политичког *mainstream*-а у Србији, али са одређеним шансама да уђу у главни ток политике. Током последњих неколико година су се широм Србије појавиле локалне иницијативе које су реаговале на локалне проблеме, од којих су највећу пажњу јавности привукле групе које су се противиле изградњи микро хидроелектрана попут иницијативе Одбранимо реке старе планине. Ове иницијативе су се развијале независно од политичких партија, али су временом постајале све уочљивије и остваривале одређену сарадњу са новим иницијативама попут Не даavimo Београд. Као последица укрупњавања и сарадње између организација, дошло је одржавања Првог еколошког устанка у Београду у априлу 2021. који је окупио неколико хиљада активиста и грађана.

Средином 2021. у фокус јавности улази прича око ископавања литијума у Србији и иницијатива које се противе плановима аустралијске компаније Рио Тинто која је у Србији присутна од 2004. године. Кампања против Рио Тинта се тематски повезала са доношењем два дуго очекивана закона – Закона о експропријацији и Закона о референдуму, пре свега због страха активиста да ће ови закони олакшати доношење одлука о почетку ископавања. Закони изазивају незадовољство дела јавности, а организације Еколошки устанак и Крени-промени (заједно са бројним другим организацијама и јавним личностима) организују низ мањих протеста, који не дају резултат, па се доноси одлука о радикализацији протеста и блокадама путева 4. децембра 2021. Иако је највећу пажњу јавности привукла блокада београдског моста Газела, протести су одржавани широм Србије и на њима су учествовале хиљаде грађана. На неким од

протеста су се десили мањи инциденти, а највећи проблем се десио у Шапцу где је група људи покушала да пробије блокаду користећи булдожер и дрвене мотке.

Насиље над демонстрантима и мањак реакције полиције (која није била присутна на највећем броју блокада) довели су до великог револта јавности и низа мањих протеста у Београду са захтевом да се ухапсе и казне починиоци. На овим протестима су били присутни и представници опозиционих странака, иако оне нису биле формални организатори протеста. Заправо, као и током ранијих протестних таласа (Pešić 2017; Lončar i Spasojević 2022) и овом приликом се водила дебата о улози опозиционих лидера јер део демонстраната није желео да сарађује са политичарима, а део је сматрао и да су садашњи лидери опозиције одговорни за долазак Рио Тинта у Србију. Сукоб у Шапцу, као и велика пажња јавности и подршка јавних личности протестима, резултирали су великим протестима широм Србије 11. децембра 2021. Демонстранти су успели да заинтересују ширу јавност, па су на протесте реаговали и они који по правилу не реагују на политичка збивања, попут глумаца или спортиста. Пошто се подршка протестима све више ширила, власт је била принуђена да реагује те је председник Вучић обећао повлачење оба спорна закона, иако је свега неколико недеља раније негирао такву могућност. Ово обећање је било довољно да се иступи оштрица протеста јер долази до размимоилажења у организацији протеста између оних који су сматрали да треба прогласити победу у овом конкретном случају и прекинути протесте (организација Крени-промени) и организација које су у протестима виделе шансу се прошири листа захтева (Еколошки устанак, али и део опозиционих странака). Наравно, ово показује да сама организациона структура протеста није била јасна, као и да је постојала криза лидерстава. Протест се наставио кроз серију блокада током наредних недеља али са много мањим бројем учесника, чему је допринело и све хладније време.

У ширем изборном контексту протести су показали неке важне карактеристике. За почетак, да су мале и нове иницијативе стању да на улице извуку већи број грађана, можда и лакше и брже од политичара. Друго, да су грађани заинтересовани за еколошке теме, што је довело до тога да ће екологија бити заступљена тема у изборној кампањи, како код опозиционих странака, тако и код странака власти. Треће, да се унутар еколошког покрета јављају поделе које се могу разумети и као различите тактике око преласка у политичку, тј. изборну арену.

ПРОМЕНЕ УСТАВА И УСТАВНИ РЕФЕРЕНДУМ

Питање измена устава се стидљиво спомињало већ годинама, најчешће у контексту европских интеграција и потребе да се одређени делови устава хармонизују са европским законодавством. Такође, због потребе да се предложене измене потврде на референдуму, измене Устава су се виделе као ситуација у којој би требало изградити широк консензус, попут онога из 2006. године када су скоро све релевантне партије подржале доношење Устава што је подизало политички значај процеса. Ипак, овај проблем је решен тако што је измењен Закон о референдуму и народној иницијативи тако да је укинута обавезна излазност од 50% како би референдум био валидан. Иако се део стручне јавности противио оваквој промени, ово решење је у линији и са ранијим изменама Закона о избору председника Републике које су, након три неуспешна покушаја (услед неформалних бојкота ДС или ДСС), коначно довеле до избора председника 2004. године.

Иницијативу за измену Устава покренула је Влада Републике Србије која је проследила предлог Скупштини. Будући да је реч о сазиву изабраном након избора 2020. године, у којем скоро да није било опозиционих посланика, предлог је усвојен без проблема. Имајући у виду да је мандат владе био „ограничен“ Вучићевом одлуком на две године, уставни референдум је било могуће организовати у периоду непосредно пре изборне кампање, па је заказан за 16. јануар.

Основна идеја предложених уставних промена се односила на избор судија и тужилаца које је по уставу из 2006. бирао Народна скупштина, док ће их након измена бирати Високи савет судства и Високи савет тужилаштва, чиме се судство чини у већој мери независним од политичких структура, тј. извршне и законодавне власти. Такође, променама се укида и трогодишњи „пробни рад“ за судије. Како је сама материја промене устава релативно „сувопарна“, односно спада у стручну тематику око које интересовање може имати релативно мали број грађана, сви актери су користили додатну и ширу аргументацију како би мотивисали бираче да изађу на референдум.

Представници владе су тврдили да су измене устава у складу са европским стандардима те да ће повећати независност судства и да ће судство приближити грађанима. Такође, подсећали су на контроверзни пример реформе судства из 2009. године за време власти Демократске странке.

С друге стране, десне и евроскептичне странке су од првог дана снажно ушле у кампању против уставних промена истичући да су оне предложене од стране нелегитимне скупштине и под притиском Европске уније (ДСС), зарад наставка утицаја на судство од стране власти, те као пробни балон за будуће избацивање Косова из преамбуле устава или давање дозволе за ископавање литијума компанији Рио Тинто (Двери), да укидају народни суверенитет јер се избор судија и тужилаштва одузима скупштини, те да промене устава подржавају власт, Брисел, амбасаде и стране компаније (Заветници), односно да је реч о „Сорошевој промени устава“ (Доста је било). Из овог кратког и поједностављеног прегледа аргументације се види да су ове странке покушале да противљење уставним променама уоквиру кроз шире програмске ставове, али и актуелни политички контекст (нпр. еколошки протести), чиме су припремале терен и за престојећи изборну кампању, али и покушавали да заинтересују грађане за уставну материју.

Највећи део опозиције која је бојкотовала изборе 2020. године је сматрао да треба „игнорисати“ референдумски процес јер је реч о нелегитимној скупштини, па су политички представници странака, пре свега ССП и ДС, одбијали да активно учествују у кампањи. Народна странка је саопштила да је против уставних промена, али је позвала грађане да сами одлуче да ли желе да изађу на референдум. Ипак, како се референдумска кампања захуктавала, све теже је било игнорисати кампању.

Са друге стране, Иницијатива Не даavimo Београд је учествовала у референдумској кампањи и позвала бираче да гласају против промена Устава сматрајући да ја бојкот референдума политички бесмислен. Основне замерке предлогу измена су да не омогућавају довољну аутономију судства и да ће СНС и даље остваривати значајан утицај на ову грану власти кроз утицај на Високе савете судства и тужилаштва. Иницијатива је критиковала и одсуство јавне расправе, пристрасан рад Републичке изборне комисије и последичну необавештеност грађана о чему се заправо гласа. Против измена су се изјаснили и ПСГ и Нова странка.

Ипак, посебно је занимљиво понашање Српске напредне странке у овој кампањи. За разлику од уобичајених изборних кампања када би од самог старта странка ангажовала све своје ресурсе, СНС у референдумској кампањи скоро да није учествовала до самог краја, тј. до финиша кампање када су лидер и виђенији министри агилније позивали бираче да гласају за промене. Штавише, имали смо прилику да чујемо дисонантне тонове јер су неки чланови, попут посланика

Ђукановића заговарали гласање против предложених промена јер, по њиховом мишљењу, дају превише аутономије судијама и тужиоцима и стварају државу у држави.

Стиче се утисак да су референдумским резултатима сви били задовољни по мало – власт јер им је „прошао“ референдум, а странке опозиције јер су у резултатима видели своју шансу, посебно због више гласова „против“ у великим градовима попут Београда, Ниша или Новог Сада. Такође, странке крајње и популистичке деснице су добиле значајан медијски простор током референдумске кампање. Посматрачке мисије су изнеле бројне критике на квалитет референдумског процеса, а по први пут грађани са Косова нису могли да гласају у својим местима већ у неколико рубних општина на територији уже Србије.

РАТ У УКРАЈИНИ

Украјина је као тема била присутна у српској јавности кроз неколико питања која су исказивала одређене сличности између две државе – она су отворена кроз наратив о сличностима између петооктобарске и наранцасте револуције, да би се касније претворила у поређења линија подела које постоје у два транзициона друштва. Поређења су ојачана након 2014. године, када долази до сукоба у Украјини који резултирају стварањем две међународно непризнате републике у југоисточној Украјини и руском анексијом Крима, чиме се усложњава питање руског става о Косову и Метохији. Србија је након 2014. године више пута изразила своју подршку територијалном интегритету Украјине, што није изазвало негативне реакције Москве.

Ипак, након почетка руске агресије на Украјину, крајем фебруара 2022. године ситуација се драматично преокренула јер је, за разлику од кризе након анексије Крима, одговор западних држава био много другачији. Већ у прве две-три недеље рата је дошло до суспензије Русије из бројних организација, а Европска унија је започела увођење санкција. Све ово се у значајној мери рефлектовало и на изборни контекст у Србији и то на више нивоа.

Први ниво се тицао самог разумевања конфликта. За разлику од Запада где је преовлађавала идеја да је Русија извршила агресију на Украјину, у српским медијима се врло често користила руска формулација о „специјалној војној интервенцији“. На ову дебату се ослањала и расправа о узроцима конфликта, те његовим ширим коренима (нпр. сукоб НАТО и Русије). У српском контексту се

питање испреплетало са ратом на Косову и питањима да ли је на Србију извршена агресија, те зашто тада међународна заједница није била на страни Србије, као што данас подржава Украјину. Због снажног про-руског и анти-западног сентимента део јавности се сврстао на руску страну, па је почетком конфликта одржан и митинг подршке Русији, а руски симболи рата попут латиничких слова З и В су често видљиви.

Други ниво политичких последица се тицао спољнополитичког опредељења Србије – иако Србија има статус кандидата за чланство у ЕУ, један од значајних проблема је хармонизација њене спољне политике, најчешће у односу на став према Русији и Кини. У ситуацији када је ЕУ увела свеобухватне санкције против Русије, могућност Србије да одржава „четири стуба спољне политике“, као и да балансира између Русије и Запада је значајно смањена. Очекивано, на Србију је извршен притисак да хармонизује спољну политику, тј. да уведе санкције Русији, али је предизборни контекст био довољан изговор да се иницијални напади одбију и да влада добије на времену. Важан гест у овом контексту је било гласање Србије за резолуцију УН којом се осуђује руска агресија на Украјину, чиме је делимично умањен притисак.

Сви ови елементи, али и планетарна фокусираност на сукоб у Украјини су у великој мери обликовали изборни контекст. У ужем смислу, однос према Русији је на тест ставио спољнополитичку тактику Србије. Странке крајње деснице су наставиле свој референдумски талас и изнеле захтеве да се не уводе никакве санкције Русији. С друге стране, странке про-европске оријентације су осудиле руску агресију на Украјину, али иницијално нису заговарале увођење санкције уз различита објашњења – најчешће да санкције погађају обичан народ и да смо ми били жртве санкција, а не режим на које су биле усмерене. Део аналитичара је ово тумачио као предизборно улагивање већинском јавном мњењу Србије, а власт је одсуство унутрашњег притиска искористила да заузме уобичајену центристичку позицију.

Ипак, за изборни контекст је најважнији био трећи ниво сукоба који се односи на економске последице рата. Западне санкције су примарно усмерене на руски извоз енергената, што је довело до раста (или страха од раста) цена енергената и могуће инфлације, али и несташнице основних прехранбених намирница које се увозе из Русије и Украјине. СНС је због тога фокус кампање променио у ходу и нагласак ставио на питање стабилности и способност власти да обезбеди довољно хране и енергената за грађане. Вести

о несташицама у западној Европи су само ојачавале овај приступ, а избегавање питања увођења санкција од стране највећег броја странака је додатно оснажило нагласак на економији на уштрб спољне политике. Оно што је деловало као велика предизборна олуја и проблем за СНС, претворило се у своју супротност, макар гледано у краткорочном периоду.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА: СИНЕРГИЈСКИ ЕФЕКТИ И УТИЦАЈ НА СТАРЕ ТЕМЕ

Изборни контекст се наравно не може ограничити на ових пет процеса и њихове последице. Сваку изборну кампању карактеришу и већ успостављене теме и линије политичких подела, без обзира на неке специфичности. Ипак, теза овог текста је да су процеси које смо описали у великој мери обликовали саму кампању чинећи је једном од најнеобичнијих од настанка вишепартизма у Србији.

У овом тексту смо анализирали пет процеса и покушали да размотримо на који начин су утицали на изборни процес и да ли утицали на партијски систем – да ли је ојачана или умањена асиметрија између странака власти и опозиције, да ли су се јасније профилисале неке идеолошке и тактичке линије, те да ли нам је након избора 2022. лакше да разумемо даље правце развоја политичке сцене у Србији.

Прво, идеолошка и програмска недефинисаност странака власти, а пре свега СНС, додатно је ојачана великим питањима која су у други план потиснула уобичајене изборне теме. Начин на који је СНС одговорила на пандемију, али и на рат у Украјини, кроз наглашавање економије и економске стабилности насупротив здравствених или спољно-политичких политика ојачава центристичку и свеобухватну позицију ове странке која је покушала да пошаље поруке прихватљиве што ширем делу бирачког тела. СНС је, као што је већ уобичајено у примерима других владајућих популистичких странака у Европи (Abertazzi 2009), користила и приступ интерног плурализма и „сукоба” унутар владе и саме странке, при чему одређени министри играју одређене идеолошке улоге (нпр. про-западне и про-руске позиције), како би олакшала слање контрадикторних порука.

Чињеница да водећа опозициона групација, коалиција Уједињени за победу Србије, у односу на ове две теме није имала јасно изражен супротан став, олакшала је позицију СНС, али и перцепцију да између странака нема важних идеолошких разлика.

Наравно, десничарске странке су искористиле све понуђене шансе између избора 2020. и 2022. да јасно кажу свој став и да га актуелизују кроз већину од процеса које анализирамо. Такође, СПС је парцијални изузетак у односу на питање увођења санкција Русији, о чему је Вучић говорио и након референдума и након изборне ноћи.

Друго, бојкот опозиција је у периоду између два изборна циклуса наставила са дефанзивним деловањем. Након релативно пасивног бојкота, опозиција није успела да искористи моментум и да покуша да оспори легитимитет поретка и институција. Затим су уследили преговори о изборним условима у којима европски представници нису пружили очекивану подршку, па је процес доживео неуспех, што је резултирало повлачењем странака из преговора. Ово је негативно утицало и на бираче ових странака јер је питање демократије и слободе медија једна од ретких тема око које су се окупљале опозиционе присталице и због којих су биле спремне да се активирају. Наравно, владајуће странке су креирањем „скупштинских“ преговора додатно дале на значају десничарским странкама и подигли им видљивост, те умањили значај „европских“ преговора. Тренд повлачења и неучествовања се продужио и током референдумске кампање, с изузетком неколико актера (пре свега Не давимо Београд) који су покушали да искористе медијски простор.

На овај контекст, у коме се налазила опозиција, наслонила су се и два протестна таласа (протести против епидемиолошких мера и еколошки протести), током којих се поново отворила расправа о улози опозиционих странака и односу грађанских протеста и (старих) странака; опет, и овде су странке коалиције Морамо имале нешто другачији положај у односу на странке из коалиције Уједињени за победу Србије. Све ово је у значајној мери ограничавало ентузијазам и потенцијал са којим је коалиција око ССП ушла у изборну трку као главни изазивач СНС.

Треће, иако су скоро три године трајали различити преговори око изборних услова јасно је да није било суштинских промена. Неке мање измене јесу усвојене, али је неравноправност између актера остала темељна карактеристика избора у Србији. Изборни резултат враћа опозицију у институције и смањује лагодност владања СНС и СПС, што је нарочито очигледно на нивоу београдске скупштине где постоји танка већина. Уколико би опозиција искористила овај освојени простор и буџетске ресурсе које ће имати на располагању, можемо очекивати да наредни избори буду компетитивнији од ових, нарочито јер је реч о изборима којима ће резултат бити неизвестан (нпр. избори у централним београдским општинама).

Дакле, избори 2022. нису донели драматичне промене на политичкој сцени Србије. Изборни резултати показују одређене трендове али би свакако требало бити опрезан у оценама да је Србију заплуснуо талас радикалне деснице или да су социјалисти трајно преокренули тренда опадања гласова. Такође, распоред мандата међу странкама коалиције Уједињени за победу Србије не одговара снази појединачних странака.

Гледано из перспективе великих тема, ни ту није било значајних промена. Европске интеграције су значајно успорене, али делује да је рат у Украјини донео одређене импULSE за рестартовање процеса. Уколико до рестарта дође, питање је шта ће бити последице за Србију, уколико се спољно-политичка позиција не буде значајно променила. На исти начин се може разматрати и питање Косова – преговори вођени последњих година нису донели значајније резултате, а појављују се и нови проблеми који изазивају тензије попут питања регистарских таблица и докумената за прелазак административне линије између Србије и Косова. Важна промена је да се референдум и избори нису организовали на територији Косова, већ су грађани могли да гласају у рубним општинама уже Србије. Ипак, ни једна од ове две некада темељне теме наших избора није играла важну улогу и изборној кампањи.

Сумарно гледано утисак је да упркос преговорима, тензијама, протестима и сукобима, као и великим очекивањима, избори 2022. нису донели значајну промену у политички живот Србије. Велики међународни потреси и кризе нису подстакли тематско и идеолошко сукобљавање партија већ су ојачали центрипеталне тенденције и наратив владајуће странке о значају стабилности и извесности. То је с једне стране логична последица доминантног положаја који напредњаци имају, али и показатељ да само странке крајње деснице имају стабилну идеолошку позицију, док је преостале опозиционе странке и даље траже.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Albertazzi, Daniele. 2009. "Reconciling 'Voice' and 'Exit': Swiss and Italian Populists in Power." *Politics* 29 (1): 1-10. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9256.2008.01332.x>
- Bieber, Florian. 2018. "Patterns of Competitive Authoritarianism in the Western Balkans." *East European Politics* 34 (3): 337–354. <https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1490272>

- Freedom House. 2020. *Serbia: Freedom in the World*. Washington, DC: Freedom House.
- Jovanović, Milan. 2020. „Snižavanje izbornog praga – motivi i posledice.“ U *Dijalog o izborima 2020*, ur. Dejan Milenković, 89-106. Beograd: Fakultet političkih nauka
- Levitsky, Steven and Lucan Way. 2020. “The New Competitive Authoritarianism.” *Journal of Democracy* 31 (1): 51–65.
- Lončar, Jelena i Dušan Spasojević. 2022. „Bukom protiv diktature: borba za simboličko predstavljanje.“ *Sociologija* 64 (2): 227-247. DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC2202227L>
- Olson, M. David. 1998. “Party Formation and Party System Consolidation in the New Democracies of Central Europe.” *Political Studies* 66: 432–464.
- Petrović, Valentina. 2020. „Threats to democracy: measures taken by right-wing populist regimes during the Covid19 crisis in Eastern Europe.“ *Političke perspektive* 10 (2-3): 51-67. <https://doi.org/10.20901/pp.10.2-3.03>
- Pešić, Jelena. 2017. „Politička participacija učesnika protesta protiv diktature.“ *Sociologija* 59 (4): 452-475. doi: <https://doi.org/10.2298/SOC1704452P>
- Sitter, Nick. 2002. “Cleavages, Party Strategy and Party System Change in Europe, East and West.” *Perspectives on European Politics and Society* 3 (3): 425–451.
- Spasojević, Dušan. 2020. „Bojkot izbora kao uzrok parcijalnog rasepa u Srbiji.“ U *Dijalog o izborima 2020*, ur. Dejan Milenković, 59-87. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Spasojević, Dušan. 2021. “Two and a Half Crises: Serbian Institutional Design as the Cause of Democratic Declines.” *Political Studies Review* (on-line first) DOI: 10.1177/14789299211056197
- Tepavac, Tara. 2021. „Parlament Srbije.“ U *Podrivanje demokratije*, ur. Dušan Spasojević, 79-104 . Beograd: CRTA.
- Vuković, Danilo. 2021. „Vladavina prava u Srbiji.“ U *Podrivanje demokratije*, ur. Dušan Spasojević, 17-44. Beograd: CRTA.

Dušan Spasojević*

University of Belgrade - Faculty of Political
Sciences

OUT OF THE ORDINARY – POLITICAL
CONTEXT OF SERBIAN GENERAL
ELECTIONS IN 2022

Resume

This paper presents political and social context of general elections held in Serbia in April of 2022. In contrast to usual electoral processes in Serbia, this election was under strong influence of five significant and very specific processes: (1) boycott of parliamentary elections in 2020 and consequential round table negotiation on the improvement of electoral conditions; (2) ongoing Covid19 pandemic and its political consequences; (3) environmental protests in the autumn of 2021; (4) constitutional referendum in January of 2022 and (5) war in Ukraine which started in March of 2022. Boycott of elections and later negotiations reinforced already strong *regime cleavage* with limited impact of ideological differences. Although new developments, such as covid19 pandemic or war in Ukraine, introduced new issues on Serbian political agenda, those issue have been so specific and caused almost no additional ideological and programmatic differentiation between parties. Constitutional referendum campaign held in January of 2022 was perceived as a prequel to electoral campaign, but since most actors remained passive during the campaign it led to very low turnout. All mentioned five processes additionally blurred political divisions and “hollowed out” the content of political competition, leading to another campaign predominantly determined by the positions on current Serbian president Vučić and his party.

Keywords: Serbia, Elections, party system, 2022

* E-mail: dusan.spasojevic@fpn.bg.ac.rs

** Овај рад је примљен 1. августа 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2022. године.